

ФІКСАЦІЯ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:

**АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ
ОБЛАСНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ
НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК
ЗА 2022-2023 РР.**

**ВИПУСК 1
БІБЛІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ФІКСАЦІЯ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:

**АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ
ОБЛАСНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК
ЗА 2022-20223 рр.**

Випуск 1

Бібліографічний аспект

Київ 2024

Видання містить аналітичний огляд роботи обласних універсальних наукових бібліотек у напрямі фіксації, документування, систематизації подій російсько-української війни за період 2022-2023 рр. Перший випуск присвячено бібліографічним та методичним напрацюванням у цьому напрямі діяльності провідних регіональних бібліотек України. Також висвітлено досвід Національної історичної бібліотеки України, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка та Київської обласної бібліотеки для дітей.

Підготувала:

М. Цінська

Редактори:

Н. Волошінська, В. Кисельова,
О. Михайлова

Відповідальна за випуск:

А. Скорохватава

ЗМІСТ

Вступ	4
Чому важливо оперативно реагувати на події російсько-української війни?	5
Чому фіксація подій війни є важливим завданням бібліотек?	7
Хроніка війни	8
Усноісторичні дослідження	12
Втрати та руйнування	14
Пам'ять про загиблих у війні	18
Література війни	20
Психологічна підтримка постраждалим внаслідок війни	21
Методичні поради	23
Висновки	26

Вступ

Бібліотека вже кілька десятиліть є не лише сховищем книг та інформаційним центром: в сучасних умовах – це соціально адаптивна установа, яка розширює свої функції для задоволення потреб суспільства в умовах непередбачуваності. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну в 2022 році сформувало нові виклики для держави, суспільства загалом і бібліотечної сфери зокрема. Війна негайно ставить під загрозу звичність життя та доступ до ресурсів, у тому числі до знань і культурних цінностей, зупиняє низку суспільних процесів. Бібліотечна галузь зіткнулася зі спільними для всіх галузей культури викликами, такими як: втрати і поранення людей, евакуація й мобілізація, руйнування і пошкодження будівель, знищення та втрата фондів, психологічний стрес бібліотекарів, призупинення діяльності закладів і обмеження бібліотечного обслуговування на прифронтових територіях та інші. Проте бібліотеки продовжують свою діяльність у руслі загальнонаціональної стратегії відповідно до потреб громад: надають інформаційну, волонтерську, соціальну, психологічну підтримку. Вони не лише адаптуються до складних умов, змінюють плани, формати роботи, але й перетворюють виклики на можливості, що стимулює їхній подальший розвиток та активізує пошук нових актуальних тенденцій. Так, пріоритетним напрямом діяльності бібліотек після 24 лютого 2022 року стало оперативне реагування на події та наслідки нещадної війни. У перші тижні вторгнення бібліотеки підключилися до роботи з фіксації, реєстрації, документування та систематизації подій російсько-української війни. Національна історична бібліотека України (НІБУ) в контексті аналітичної діяльності в галузі бібліотечного краєзнавства здійснює аналіз роботи обласних універсальних наукових бібліотек (далі – ОУНБ) у напрямі фіксації подій війни.

Мета першого випуску – розглянути, виділити та вивчити бібліографічний аспект роботи ОУНБ України з фіксації, реєстрації, документування та систематизації подій російсько-української війни за період

2022-2023 рр. на підставі аналізу контенту їх веб-сайтів.

У межах даного огляду проведено моніторинг сайтів 24 регіональних книгозбірень України, виокремлено їх бібліографічні напрацювання, які висвітлюють події російсько-української війни та стисло їх охарактеризовано. Перший випуск містить також досвід Національної історичної бібліотеки України, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка та Київської обласної бібліотеки для дітей¹, який розкриває різноманітність підходів та практик у цьому напрямі роботи. Тож даний огляд сприятиме осмисленню наявного досвіду та його актуалізації в сучасних умовах.

Зауважимо, що напрацювання бібліотек, які не згадуються у першому випуску, будуть висвітлені у наступному огляді, присвяченому проєктній діяльності.

Чому важливо оперативно реагувати на події російсько-української війни?

Одним із ключових елементів у сьогоднішній війні є інформаційний фронт, оскільки інформація зараз також являється зброєю. Інформаційна складова важлива в оперативній реакції на російсько-українську війну, бо вона запобігає спробам маніпулювання громадською думкою, поширенні брехливих наративів та пропаганди, а також допомагає у координуванні дій міжнародних та національних структур з протидії дезінформації.

Український інститут національної пам'яті у команді з чільними установами профілю політики пам'яті, меморіалізації та музейної справи розробили [Рекомендації](#) для місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій щодо заходів, пов'язаних зі збереженням та вшануванням пам'яті учасників, жертв та подій російсько-української війни, де зазначається: «Пам'ять про цю війну обов'язково мусить

---

¹ Повна назва – Комунальний заклад Київської обласної ради «Київська обласна бібліотека для дітей»

бути збережена. Відстоювання незалежності у російсько-українській війні є ключовою подією в історії сучасної України. Події нинішньої війни відбуваються дуже стрімко, й щоб запобігти забуванню багатьох з них – ми вже сьогодні маємо робити перші кроки у напрямі меморіалізації. Уже зараз необхідно міркувати, як найкраще зберегти пам'ять про учасників, жертв та події війни та сформувати нову культуру пам'яті»².

Як зазначила докторка історичних наук Руслана Маньковська на конференції НІБУ «Бібліотека. Люди. Війна. Втрати та звершення» (листопад, 2023 р.), нині нагальною є потреба у створенні реєстру, каталогу чи бази даних понівечених об'єктів та розграбованих культурних цінностей з подальшим використанням їх національними та міжнародними правовими установами як фактів вандалізму з боку російського агресора в контексті міжнародного гуманітарного права на основі міжнародних конвенцій і спеціальних законів з метою повернення і реституції їх в Україну³.

Історична спадщина людства заслуговує на детальний опис подій російської агресії проти України. Свідчення очевидців відіграють ключову роль для відтворення хронології та деталей подій в історії цієї війни. Якщо цього не робити, з часом буде важко зібрати докази злочинів, які скоїла Росія. Перебуваючи всередині процесу, бібліотечні працівники мають проводити таку роботу у межах наукових стандартів та максимально виважено, етично, продумано, методологічно обґрунтовано.

Одним із прикладів обробки та архівування даних є інформаційна некомерційна платформа [Архів війни](#) (Ukraine War Archive), що об'єднує усі форми цифрових матеріалів, зібраних з початку повномасштабного вторгнення

---

² URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromad-shchodo-zberezheniya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny>

³Маньковська Р. Пам'яткоохоронна діяльність Петра Тронька: актуалізація проблеми в умовах російсько-української війни 2022–2023 рр. / Р. Маньковська // Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення: зб. тез і повідомлень Всеукр. наук.практ. конф., 8 листоп. 2023 р. Київ, 2023.С. 169–178.
URL:https://nibu.kyiv.ua/media/uploads/2023/12/21/vii_chytannya_2023_zbirnyk_tez_site_full.pdf

росії в Україну. Команда Архіву каталогізує всі надіслані матеріали для збереження історії та справедливого представлення подій у правовому та публічному дискурсах. Після бекграунд-чеку (перевірки на достовірність інформації) та авторизації можна отримати доступ до ресурсу та надіслати власні матеріали.

Чому фіксація подій війни є важливим завданням бібліотек?

Час стирає пам'ять про хід подій, і зараз є вкрай важливими активність та ініціативи науковців, громадських організацій, журналістів, культурних установ, у тому числі бібліотек, в організації роботи по документуванню, фіксації та аналізуванню подій російсько-української війни, яка відбувається на наших очах. На думку фахівців **Української бібліотечної асоціації (УБА)**, яка координує архівування про російсько-українську війну у співпраці з **Харківською державною науковою бібліотекою імені В. Г. Короленка**, збирати та архівувати документи про війну – це завдання бібліотек та обов'язок бібліотекарів. У перший тиждень війни УБА висунула ініціативу щодо [спільного архівування документів про війну](#) в Україні з метою формування колекцій у майбутню Національну цифрову бібліотеку України.

Бібліотеки, як і будь-які інші культурні установи, відіграють ключову роль у збереженні і поширенні інформації, і вони можуть бути особливо цінними свідками та джерелами доказів у випадках скоєння воєнних злочинів РФ, надаючи достовірну інформацію шляхом продукування інформаційних ресурсів суспільно-громадянського й патріотичного призначення.

Фіксація та систематизація фактів культурного та інформаційного спротиву допомагає зберегти культурну спадщину країни, показати справжні наслідки війни та підтримати державну і міжнародну спільноти у зусиллях збереження культурної ідентичності.

Крім того, робота по вшануванню пам'яті про жертв війни, включаючи воїнів та цивільних осіб, які постраждали від військових дій важлива для

забезпечення того, щоб вчинки Захисників не були забуті, а історії постраждалих від війни продовжували жити у пам'яті нащадків, відзначення стійкості тих, хто не здається у найскладніших умовах.

Незважаючи на виклики, з якими стикаються бібліотеки в сьогоденні та фізичне і психологічне навантаження бібліотекарів, вони сумлінно виконують свої обов'язки з великим розумінням та відданістю, виступають як запорука збереження історичної правди та пам'яті про трагічні події.

Хроніка війни

Бібліотекарі, як хранителі історії, мають унікальну можливість зберігати та передавати пам'ять про цей складний період для України та українського народу. Здійснена ними робота стане цінним джерелом для майбутніх поколінь, які шукатимуть правдивого розуміння подій війни, а інформаційні плоди аналітичної праці фахівців бібліотек стануть корисним джерелом для науковців у подальших дослідженнях.

Фахівці довідково-бібліографічної та науково-інформаційної роботи **Національної історичної бібліотеки України** з березня 2022 року, збирали, систематизували та розміщували на сайті Бібліотеки описи свідчень війни у вигляді вебліографічних випусків [«Події війни у висвітленні ЗМІ»](#), в яких акумульовано публікації медіа за хронологією дат подій, в яких містяться свідчення сучасників про пережите в умовах війни, починаючи з 24 лютого 2022 року. Вони містять щоденники, інтерв'ю, нариси, есе, зафіксовані у цифровому форматі, фотографії, малюнки, відео тощо. Актуальність даного інформаційного масиву зумовлена суспільною потребою у накопиченні й опрацюванні фактів про війну. Здійснення пошуку вебліографічної інформації надасть користувачам можливість поповнювати фактографічну базу наукових досліджень з історії, біографістики, краєзнавства та інших гуманітарних дисциплін.

Фахівці науково-бібліографічного відділу **НІБУ** у межах

бібліографічного проекту [«Історія України»](#) укладають бібліографічні списки на важливі теми з історії України, зокрема і подій російсько-української війни: [«Збройна агресія російської федерації проти України у 2022 році»](#), [«Жіноче обличчя Збройних Сил України»](#), [«Історичний контекст російсько-української війни»](#), [«Ми – не мученики. Ми – борці»](#) та інші. Списки супроводжуються фотографіями, більшість позицій містять вебпосилання на повнотекстовий матеріал або прикріплений PDF-файл. Бібліографічні списки розміщено на модульній платформі Notion, яка дає змогу в режимі реального часу оперативно доповнювати їх актуальними джерелами.

Дніпропетровська ОУНБ імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія з першого дня повномасштабного вторгнення оперативно розпочала формування електронної бази документів [«Хроніки війни. Факти. Онлайн ЗМІ»](#) або [«ФАКТУ»](#), яка відображає події російсько-української війни на Дніпропетровщині: обстріл територій, ракетні атаки, життя громад, переселенців, волонтерську діяльність, благодійність, долі військових і цивільних, про подвиги окремих військових частин, про роботу бібліотек та бібліотеки, які постраждали. База активно поповнюється новими документами та налічує вже більше 6 500 записів станом на березень 2024 р. Детально про алгоритм пошуку у даній базі було представлено Іриною Браславською на міжвідомчій науково-практичній [конференції](#) [«Краєзнавча робота бібліотек в контексті консолідованого партнерства з архівами, музеями та краєзнавцями області»](#).

На сайті бібліотеки представлено рубрику [«Корисно знати – Російська агресія»](#), де зібрані статті з періодичних видань (переважно газет [«Голос України»](#) та [«Юридична газета»](#)), що стосуються життя країни в умовах воєнного часу та забезпечує користувачів доступом до інформації про наслідки російської агресії для українців. Рубрика [«Корисно знати – Переселенцям. Військовослужбовцям»](#) включає інформацію про програми підтримки, соціальні послуги, правові консультації, медичні ресурси та інші корисні матеріали, спрямовані на полегшення адаптації переселенців та надання

підтримки військовослужбовцям у їхній службі.

У цей важкий та водночас важливий період історії для українців неоціненною є солідарність та підтримка національних громад у регіонах. **Запорізька ОУНБ** висвітлює діяльність та активну позицію вірменської, єврейської, грецької, ромської, польської та інших громад у Запорізькій області з початку війни у бібліографічному списку [«Національні громади Запорізької області під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну»](#). Він містить історичну довідку про широкий спектр діяльності національно-культурних організацій Запоріжжя під час активної фази російсько-української війни в 2022 році та статті з періодичних видань, електронні ресурси з даної тематики. Матеріал розміщено у хронологічному порядку. Список допоможе інформувати користувачів про діяльність українців різних національностей в Запорізькій області за визначений період. Таким чином, національні громади в регіоні стали символом солідарності, взаємодопомоги та єдності у часи випробувань. Їхня діяльність спрямована не тільки на допомогу потребуючим, але й підкреслює важливість об'єднання для досягнення спільної мети – Перемоги України.

Героїчні та трагічні сторінки історії російсько-української війни висвітлено у бібліографічному покажчику [«Єднаймося, браття, в цю лиху годину! Нехай ворог знає: ми за Україну!»](#), підготовленим **Львівською ОУНБ**. Заголовком видання обрано слова з пісні «Браття Українці!», яка є офіційним гімном АТО, що яскраво відображає настрої українців до єдності та опору агресії. Видання відкриває вступна стаття керівника закладу Івана Сварника «Остання війна», в якій автор окреслив історію українського визвольного руху, що допоможе користувачеві краще зрозуміти контекст та значення представленого матеріалу. Покажчик висвітлює багатогранну картину подій війни, що почалася у 2014 році та продовжилася повномасштабним

вторгненням російського агресора у 2022 році. Показчик містить інформацію про крайн-учасників російсько-української війни, героїчні вчинки військовослужбовців, медиків, волонтерів, вшанування пам'яті Героїв на Львівщині, благодійні заходи на підтримку ЗСУ та літературні твори, які присвячені темі війни.

Фахівці відділу наукової інформації та бібліографії **Полтавської ОУНБ імені І. П. Котляревського** дієво працюють над темою російсько-українського воєнного конфлікту, узагальнюючи публікації з інформаційного простору. У 2023 році підготовлено рекомендаційний бібліографічний показчик «Україна в умовах російської збройної агресії: галузеві аспекти», що складається із 4 тематичних випусків: [Випуск 1](#) «Стан культури та креативних індустрій під час воєнного конфлікту»; [Випуск 2](#) «Забезпечення національної безпеки і оборони та цивільного захисту населення у період російсько-української війни»; [Випуск 3](#) «Війна в Україні та її економічні, соціальні, екологічні наслідки»; [Випуск 4](#) «Українська освіта в умовах викликів воєнного часу». Показчик включає книги, офіційні видання, матеріали конференцій, збірники статей, журнали, моніторингові звіти, публікації з періодичних і продовжуваних видань, електронні ресурси відкритого доступу. Цю інформацію систематизовано за галузевим принципом. Фахівцями Полтавської ОУНБ у 2022 році також підготовлено інформаційно-бібліографічний список [«Розвиток України в умовах воєнного стану: зіткнення з новою реальністю»](#).

24 лютого 2022 року Сумщина одна із перших відчула на собі наступ ворожої армії. Протягом лише декількох годин область, яка планувалася бути транзитним шляхом до Києва, перетворилася на непрохідну перешкоду для окупантів. "Сумщина стала справжнім форпостом і міцним щитом для української столиці з північно-східного напрямку наступу російських загарбників", – правдиво йдеться у передмові до видання [«Сумщина – форпост України: хроніка основних військових подій на Сумщині під час російсько-української війни : за інформацією телерадіокомпанії Суспільного мовлення України. Сумська область»](#), упорядковане фахівцями **Сумської ОУНБ**. У

ньому висвітлюється хроніка основних військових подій на Сумщині з 24 лютого по 13 квітня 2022 року, взаємодія місцевого населення та українських захисників та є важливим свідченням про внесок області в загальний опір російській агресії.

Харківські бібліотекарі у досить складній і напруженій ситуації знаходять силу, натхнення продовжувати свою діяльність у нових реаліях. Ініціатива харківських колег у напрямку фіксації подій війни вкрай важлива, адже місто ледь не щодня зазнає значних руйнувань та пошкоджень від обстрілів російською армією, а значна територія Харківської області знаходилася під окупацією. Так, **Харківська ОУНБ** веде документування героїчної боротьба за

мирне життя Харкова та Харківщини у бібліографічному путівнику [«Хроніка незламного Харкова»](#), який засновано на щоденних матеріалах офіційного сайту Харківської міської ради та місцевої преси. Станом на березень 2024 року вийшло 12 випусків.

Харківські бібліотекарі демонструють високий професіоналізм, відданість своїм обов'язкам, патріотизм, сприяючи збереженню культурної спадщини та пам'яті про події важливого періоду в історії міста та країни.

Усноісторичні дослідження

В останні десятиліття у дослідженнях історії країни, конкретного населеного пункту або життя окремих людей використовується метод усної історії, що дозволяє фіксувати особисті спогади людей, які брали участь у певних історичних подіях або пережили складні етапи життя.

Вінницька ОУНБ, яка визначила усну історію та усноісторичні дослідження як пріоритетний напрям своєї наукової діяльності має великий досвід у цій сфері. З 2018 року бібліотека працює у межах проєкту «Голоси

живої історії», метою якого є опрацювання усноісторичних свідчень місцевих учасників і очевидців Революції Гідності, подій російсько-української війни (з 2014 р.), історій внутрішньо переміщених осіб у Вінницькій області та волонтерів. Задля якісної систематизації й надання оперативного доступу до зібрання виокремлено Фонд усних свідчень на базі відділу краєзнавства та створено електронну базу даних «Усна історія». До реалізації проекту долучилися працівники бібліотек області, науковці, фахівці освітніх установ, архівів, музеїв. Наприклад, комунальний заклад «Публічна бібліотека Крижопільської селищної ради» збирає усноісторичні свідчення внутрішньо переміщених осіб під час російсько-української війни, які волею долі опинилися в Крижополі.

Значний внесок у краєзнавчу роботу бібліотек та історії Житомирщини зробила **Центральна публічна бібліотека імені Василя Скуратівського Малинської міської ради**, започаткувавши серію випусків [«Щоденник війни очима бібліотекарів»](#), де викладені особисті історії бібліотекарів про початок війни, описано життя сіл Малинської територіальної громади та опубліковано фото страшних наслідків обстрілів на Житомирщині. Це своєрідна хроніка подій, почуттів, емоцій, думок, настроїв, якими поділилися місцеві бібліотекарі. Електронна версія видання доступна на сайті **Житомирської ОУНБ імені Олега Ольжича**.

Ще один приклад відданості та стійкості демонструє **Чернігівська ОУНБ імені Софії та Олександра Русових**, яка попри пошкодження будівлі продовжує свою діяльність. Бібліотека долучилася до проекту [«Зміцнення соціальної згуртованості та заснування суспільного договору у постраждалій від війни Чернігівській області»](#), маючи на меті збір усних свідчень очевидців війни, що живуть у Чернігові. Отримавши відповідні навички на навчальному семінарі про теоретичні і практичні засади усноісторичного інтерв'ювання, завідувачка відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів Олена

Попович записувала спогади свідків оточення Чернігова та облоги міста російськими військами. Наразі вже записано 36 усноїсторичних інтерв'ю з мешканцями Городнянської громади й Чернігова. Це спогади людей, що пережили окупацію та облогу. На основі цих розповідей було створено вуличну виставку, яка після Чернігова мандрувала до прикордонного міста Городні, а пізніше – до Нідерландів та підготовлено збірник [«Свідчення про війну. Чернігівська та Городнянська громади»](#). Це видання містить фрагменти 25 спогадів, матеріали виставки подано в дещо розширеному форматі.

Важливою ідеєю подібної роботи є зафіксувати не лише хронологічний перебіг подій, а й почуття та настрої людей, які пережили трагічні моменти, як гуртувалися, допомагали одне одному, як разом боролися і перемагали. Через такий підхід історія стає більш глибокою та людяною, даючи можливість зрозуміти не лише зовнішні обставини, а й внутрішні переживання, відчуття та настрої людей.

Втрати та руйнування

Російсько-українська війна відчутно вплинула на культурний розвиток українського суспільства. Під загрозою опинилася культурна спадщина України. Державні і громадські інституції виступають єдиним фронтом у захисті та збереженні надбань української культури. Міністерство культури та інформаційної політики України (МКІП), одним із провідних завдань якого є охорона культурної спадщини, фіксує пошкодження об'єктів культурної інфраструктури в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії. За даними МКІП, станом на 25 лютого 2024 року збитків зазнали 1946 об'єктів культурної інфраструктури (з них 317 – знищені). Бібліотек постраждало – 695⁴. У межах проєкту «Україна у вогні війни за свободу. Хроніка» на сайті **Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олеся**

---

⁴ URL: <https://mcip.gov.ua/news/1946-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>

Гончара є детальні дані, згруповані по регіонам про [бібліотеки, зруйновані війною](#). Незважаючи на те, що Гончарівка пограбована російськими окупантами, а будівля по суті зруйнована внаслідок ворожих обстрілів, онлайн-робота не зупинилася, колектив бібліотеки віддано та активно продовжує свою діяльність. Робота херсонських колег стає символом волі та незламності в теперішній складний час.

Загалом найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала в Донецькій, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Луганській, Запорізькій областях та м. Києві.

Станом на кінець лютого 2024 року майже вся територія Луганської та значні частини територій Запорізької, Донецької та Херсонської областей досі перебувають у тимчасовій окупації, що унеможливує обрахунок точної кількості об'єктів культурної інфраструктури, що постраждали під час бойових дій та окупації⁵. Тому актуальним є питання щодо визначення реального обсягу пошкоджень, яких зазнали об'єкти культурної спадщини.

За період з 24 лютого 2022 року до 25 березня 2024 року РФ зруйнувала або пошкодила 1046 об'єктів культурної спадщини. З них пам'яток національного значення – 128, місцевого значення – 848, щойно виявлених об'єктів культурної спадщини – 70⁶. На сайті неурядової організації «Кримський інститут стратегічних досліджень» (CISS) доступні [реєстр](#) і [мапа](#) постраждалих від російського вторгнення об'єктів культурної спадщини в Україні. Інформація про всі пошкоджені чи зруйновані внаслідок російського вторгнення в Україну об'єкти цивільної інфраструктури, а також відомості щодо відновлювальних робіт накопичується на [Карті Руйнувань та Відновлення](#). Це відкритий ресурс, де кожен, хто володіє

---

⁵ URL: <https://mcip.gov.ua/news/1946-obyektiv-kulturnoyi-infrastruktury-zaznaly-poshkodzhen-chy-rujnuvan-cherez-rosijsku-agresiyu/>

⁶ URL: https://mcip.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-ponad-tysyachu-pamyatok-kulturnoyi-spadshhyny/?fbclid=IwAR2S2IBF-CO06qre0QLW8pVJpkvSsEWOBzZTQc0di6NG6selWrtDV2qHBRc_aem_AbyOBmAbPcju5yopQy5uSpEuUuywn2xCF9rv9GpflL-FO-cLjgsrqJdbtywVOAZ9Q1bvnKYpiuc2rgD7TabFv

відповідною інформацією, може додати дані самостійно.

Важливим завданням бібліотек є не тільки фіксація пошкоджень пам'ятників, релігійних споруд, історичних, адміністративних будівель, культурних установ, археологічних об'єктів, а й максимальне поширення інформації про воєнні злочини проти культурної спадщини та культурних цінностей України. І така робота бібліотеками здійснюється шляхом реалізації проєктів, укладання бібліографічних покажчиків, баз даних, створення інформаційно-бібліографічних списків, підготовки виставок, проведення заходів тощо.

Національна історична бібліотека України як провідна бібліотечна установа країни з історико-краєзнавчої бібліографії в перші місяці широкої війни започаткувала культурологічний проєкт «Міста і села України. Втрати воєнного часу» на основі інформаційних ресурсів НІБУ, перш за все інтегрованого краєзнавчого ресурсу «Історія міст і сіл України», та актуальних публікацій у мережевих ресурсах. Метою є оперативне відображення інформації про зруйновані або пошкоджені об'єкти культурної спадщини в різних регіонах України. Проєкт складається з [циклу](#) бібліографічних списків, кожен випуск присвячений окремому регіону: [Сумській](#), [Київській](#), [Чернігівській](#), [Харківській](#), [Житомирській](#), [Миколаївській](#) областях та [місті Харкові](#). Випуски містять бібліографічну та вебліографічну інформацію про населені пункти та пошкоджені об'єкти культурної спадщини, їх коротку історичну довідку, фото до та після руйнування.

Інформація про зруйновані або пошкоджені об'єкти культурної спадщини на Київщині, які зафіксовані Міністерством культури та інформаційної політики України станом на 25 лютого 2023 року, зафіксовано у виданні [«Київщина. Культурні втрати в наслідок російської агресії»](#), що підготували фахівці **Київської обласної бібліотеки для дітей**. Опрацьовані відомості згруповані за регіональною ознакою і висвітлюють втрати або пошкодження у

Броварському, Бучанському, Вишгородському, Фастівському районах. Видання супроводжується фотографіями пошкоджень пам'яток архітектури та культурних об'єктів.

Активними учасниками процесу архівування документів про війну є фахівці **Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка**, будівля якої зазнала суттєвих пошкоджень під час ворожих обстрілів. Співробітники бібліотеки брали участь у документуванні воєнних злочинів проти людяності та об'єктів культурної спадщини, скоєних армією РФ, на спеціальних цифрових платформах. І така робота мала результат. Інформацію про заподіяну російськими ракетами шкоду ХДНБ ім. В. Г. Короленка було внесено до реєстру ЮНЕСКО «Пошкоджені культурні об'єкти в Україні». Про колосальний об'єм роботи, яку виконує колектив ХДНБ ім. В. Г. Короленка йдеться у OSINT-розвідці на основі відкритих джерел [«Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану»](#). Електронне видання поділено на випуски, присвячені чотирьом періодам – порам року, де інформацію розміщено за хронологією подій.

Варто наголосити, знищення або пошкодження російськими окупантами об'єктів культурної спадщини України, що не є воєнними цілями, – беззаперечний воєнний злочин, вчинений РФ проти українського народу. Згідно з [Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України](#) культурні цінності не повинні використовуватись у воєнних цілях. Усі втрати та пошкодження фіксуються і будуть передані до Міжнародного кримінального суду в Гаазі для слідчих дій.

Бібліотеки залучаються до фіксації подій війни, збираючи та обробляючи офіційні документи, друковані та електронні видання, медіа, фотографії, відео, свідчення та інші матеріали, які стають основою для подальшого дослідження та документування історії. Їхній внесок полягає не лише у зборі, збереженні та поширенні матеріалів, але й у створенні умов для дослідження та аналізу цих документів, що дозволяє краще розуміти події війни та їхні наслідки.

По завершенні війни Україна не лише відновлюватиме свою власну

культурну спадщину, а й стане країною з великим багажем знань і досвідом у цій сфері під час збройної агресії.

Пам'ять про загиблих у війні

Жертви, понесені в російсько-українській війні, ятять нашу пам'ять, і ми просто зобов'язані вшанувати всіх тих, хто став на захист України, її суверенітету, територіальної цілісності та незалежності. Водночас, дуже важливою складовою підняття морального та бойового духу військовослужбовців є віра і впевненість у тому, що держава та суспільство не забуде про них у випадку їхньої загибелі на полі бою, їх жертвність буде пошанована. Саме тепер, коли точиться збройна боротьба за суверенітет нашої держави і недоторканність її кордонів, коли ми переосмислюємо історію наших визвольних змагань, як ніколи на часі вшанувати національних героїв — поставити їх за приклад тим, для кого головним моральним мірилом завжди була любов до України і свого народу⁷.

Значну роботу у напрямку збереження та вшанування пам'яті про тих, хто самовіддано боронить свою Батьківщину проводить **Київська обласна бібліотека для дітей**, започаткувавши серію видань «Захисники України. ХХІ століття». Так, фахівцями книгозбірні підготовлено біобібліографічний покажчик [«Пам'яті загиблих Героїв України. Київщина. Вічна Слава!»](#) присвячений пам'яті та вшануванню загиблих учасників російсько-української війни з Київщини. У цьому покажчику зібрані документи, які розповідають про життя Героїв, їх подвиги та внесок у відстоюванні незалежності України, їхній героїзм та самопожертви. Також у 2021 році бібліотекою започатковано щорічне видання [«Календар пам'ятних дат загиблих воїнів АТО/ООС та Героїв](#)

⁷ URL: <https://uin.gov.ua/memorializaciya/nacionalnyy-panteon>

[Небесної Сотні Київщини](#)». Дане видання містить перелік ювілейних дат на поточний рік загиблих воїнів АТО/ООС та Героїв Небесної Сотні – уродженців Київщини та тих, що своїм життям тісно пов'язані з Київщиною.

Фахівці **Сумської ОУНБ** активно працюють над збереженням пам'яті про полеглих краян у війні. Їхня робота є змістовною та системною, спрямованою на відтворення та вшанування героїчного внеску місцевих мешканців у захист України. У інформаційних матеріалах [«Вшанування сильних духом: державні нагороди і народне визнання Героїв Сумщини»](#) зібрано важливу інформацію про відзначення своїх земляків державними нагородами. Біографічно-бібліографічна пам'ятка [«Микола Ніколаєнко – гідний син своєї землі»](#) присвячена бійцю-гранатометнику та почесному громадянину міста Суми – Миколі Ніколаєнку, який віддав своє життя за Україну. У пам'ятці зібрана біографічна інформація про бійця, бібліографічні матеріали про нього. Важливою складовою видання є світлини з різних періодів життя хлопця, надані батьками Миколи Ніколаєнка з родинного архіву: дитячі, юнацькі, воєнні, а також фотографії, що відображають його бойові заслуги та нагороди.

Сумська ОУНБ у співпраці з **Сумським обласним осередком Національної спілки майстрів народного мистецтва України** підготували біобібліографічні нариси [«Віддав життя за Україну: Пам'яті Ігоря Білевича»](#) по увічненню пам'яті майстра художньої обробки деревини, педагога, члена Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслуженого майстра народної творчості України, який героїчно загинув на Донеччині, захищаючи побратима. У виданні зібрано спогади про Ігоря Білевича, інформацію про його публікації, акумулювано матеріали про життєвий і творчий шлях митця. Анонсується, що робота по збору матеріалів буде продовжуватися, щоб у подальшому видати книгу-альбом, присвячену життю і творчості митця. Подібна робота бібліотек – це внесок у спільні зусилля лікування ран окремих родин та суспільства загалом.

У цьому напрямі попрацювала і **Черкаська ОУНБ імені Тараса Шевченка**, яка представила читацькому загалу бібліографічний посібник

[«Безмежно мужні та сильні духом: черкащани на захисті України»](#), у якому опубліковані матеріали, присвячені подвигу захисників із Черкащини, героїв війни, які стали на захист з 2014 року та віддали своє життя за незалежність держави. У виданні виділено чотири тематичних розділи, де йдеться про Черкащину в російсько-українській війні (2014–2023), захисників-черкащан, яким присвоєно звання Герой України, описано їхні воєнні подвиги, надано стислі біографічні дані, висвітлено інформацію про вшанування їхньої пам'яті у регіоні, а також про героїчні будні волонтерів Черкащини.

Література війни

Під час війни люди переживають сильні емоції. Часто вони стають підґрунтям для творчості, яка дозволяє виразити та поділитися своїм досвідом через слово. Сумська ОУНБ підготувала методико-бібліографічний матеріал [«Україна у вогні: військово-патріотична тема у творчості сучасних письменників»](#), присвячений творчості українських літераторів, які відображають трагічні події російсько-української війни і засвідчують силу, повагу, вдячність і підтримку нашим захисникам. У виданні представлена сучасна військово-патріотична поезія, дитячі і підліткові видання про війну в Україні та підібрано бібліографію з даної тематики. Увага приділена представникам сучасної української літератури: Олені Герасим'юк, Віктору Кузьменку, Марії Сердюк, Ользі Русіній, Мар'яні Савці. Посібник розрахований для широкого загалу читачів і може використовуватися в освітніх та культурних цілях.

Хмельницька ОУНБ виконує важливу місію у збереженні, аналізі та

відображенні подій російської агресії, починаючи з 2014 року. Завдяки бібліографічному покажчику [«Слово проти сталі: книги про російсько-українську війну у фондах Хмельницької ОУНБ»](#) користувачі отримують доступ до широкого спектру літературних та документальних творів з фонду книгозбірні, які допомагають зрозуміти та оцінити цей складний період в історії України. У покажчику зібрано публіцистику, документальну прозу, щоденники, спогади, хроніки, фотоальбоми, художню прозу, поезію, краєзнавчі видання. Цей посібник є цінним ресурсом для тих, хто цікавиться подіями російсько-української війни, її впливом на людей, суспільство та бажає знайти як академічні дослідження, так і художні твори на цю тему.

Тема війни завжди залишає слід у літературі, відображаючи як глибокі страждання, так і героїчний дух людей у найважчі моменти історії.

Психологічна підтримка постраждалим внаслідок війни

У період війни, коли навколо панує нестабільність і стрес, психологічна підтримка стає надзвичайно важливою, інколи – життєво необхідною для людей, які переживають ці тяжкі часи. Бібліотеки, здавалося б, можуть відігравати не таку велику роль порівняно з медичними службами, психологічними центрами чи гуманітарними організаціями, проте їхній внесок у психологічну підтримку населення під час війни не можна недооцінювати.

У першу чергу, бібліотеки забезпечують людей можливістю відволіктися від стресових ситуацій. Пропонуючи широкий вибір книг, вони дають змогу зануритися у світ літератури та відчувати себе у безпеці, хоча б на деякий час. Читання – ефективний спосіб зняття напруги та зосередження уваги на позитивних аспектах життя. Такий метод психологічної допомоги має назву бібліотерапія. По-друге, бібліотеки – місце зустрічі та спілкування для людей,

які відчувають соціальну ізоляцію або потребують підтримки. Крім того, у бібліотеках є також доступ до новин, аналітичних матеріалів, історичних документів та інших ресурсів, які допомагають розуміти ситуацію, у якій опинилося суспільство, контекст військових подій та їхні наслідки. Тобто, бібліотеки стали центрами психологічної підтримки, соціальної інтеграції та опорою для тих, хто відчуває скруту і потребує додаткової підтримки у складний період життя.

Українські бібліотеки активно долучилися до Всеукраїнської програми ментального здоров'я за ініціативою Олени Зеленської [«Ти як?»](#), пропонуючи різноманітні заходи та ресурси для своїх користувачів. Серед такої діяльності можна відзначити проведення психологічних лекцій та тренінгів, організацію груп підтримки, розповсюдження інформаційних брошур та літератури на тему психічного здоров'я, а також надання доступу до онлайн-ресурсів і платформ для консультацій з психологами.

У методичних рекомендаціях для бібліотекарів від фахівців відділу науково-методичної роботи **Луганської ОУНБ** [«Психологічний антидепресант, або Як знайти сили та подолати психічні травми війни?»](#) зібрано цінну інформацію щодо психологічних травм, способів їхнього подолання та надано декілька кейсів щодо взаємодії з травмованим населенням у своїй професійній діяльності. Оскільки військова агресія може призвести до серйозних стресових ситуацій та психологічних проблем серед населення, важливо, щоб співробітники бібліотек були готові надати підтримку та допомогу у подоланні цих труднощів. Укладачі збрали ресурси та контакти, за якими можна отримати консультації щодо фізичного, емоційного та психологічного стану.

Цінними у даному напрямі є напрацювання фахівців **Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського**, які підготували інформаційно-бібліографічний матеріал [«Психологічна підтримка особистості в умовах воєнного протистояння»](#). Перший розділ видання містить як теоретико-методичні підходи, так і практичні рекомендації, тренінги щодо психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни. Другий – присвячений бібліотерапії

як сучасному методу психологічної допомоги. Укладачі зібрали список художньої літератури для дорослих і дітей із фондів своєї бібліотеки, яку вони рекомендують використовувати у терапевтичних цілях. В останньому розділі зібрано посилання на сайти та ресурси, які створені з метою психологічної підтримки та допомоги. Це видання – змістовний ресурс для тих, хто шукає інформацію та практичні інструменти для надання психологічної підтримки особистості в умовах військового протистояння.

Методичні поради

З початком повномасштабної війни свою діяльність бібліотеки активно висвітлювали шляхом численних інформаційних повідомлень на сайтах, блогах, в соцмережах. Проаналізувавши їх, можна зробити висновок, що регіональні бібліотеки, окрім основної роботи, стали ще й осередками волонтерської допомоги Збройним силам України, психологічної підтримки та домедичної підготовки, тренінговими центрами з інформаційної безпеки, правової допомоги, організували освітні та культурні заходи для дітей та дорослих, стали місцем допомоги внутрішньо переміщеним особам. Більшість ОУНБ на своїх сайтах розмістили електронні версії видань про роботу бібліотечних установ їхнього регіону під час воєнного стану, їх адаптацію до потреб часу, виклики та ініціативи, які вони використовували для підтримки громади, а також про визначення місії бібліотек у цей період та їх значення для українського суспільства. Прикладами таких видань є: [«Бібліотеки Волині в період війни \(з досвіду роботи бібліотек області\)» Волинської ОУНБ](#), [«Діяльність бібліотек Житомирщини під час війни: адаптація до нових реалій та визначення пріоритетів» \(Ч. 1, Ч. 2\)](#), [«Волонтерський рух. Єдині та сильні: з досвіду роботи бібліотечних установ області під час дії військового стану»](#), [«Бібліотека і війна: єднаймося заради Перемоги : за матеріалами онлайн-конференції»](#), [«Інформаційна довідка про діяльність Коростенської ПБ та Малинської ПБ ім. В. Скуратівського під час повномасштабної російської](#)

агресії проти України» Житомирської ОУНБ ім. О. Ольжича, декілька видань Одеської ОУНБ ім. М. Грушевського «Публічні бібліотеки в умовах воєнного часу: з досвіду роботи бібліотек Одеської області: аналітична довідка з досвіду роботи», «Разом до перемоги! Бібліотеки України в дії: з досвіду роботи», «Робота медіа хабу в умовах воєнного стану: досвід Одеської ОУНБ ім. М. Грушевського», «Усе для Перемоги! Волонтери у бібліотеках області», Полтавської ОУНБ ім. І. Котляревського «Бібліотеки України під час війни: адаптація до нових реалій та визначення пріоритетів: інформаційний бібліографічний список», Тернопільської ОУНБ «Бібліотеки області у війні: проекти та практика» та ін.

Одним із інструментів, який дає орієнтир бібліотекам ефективно впоратися з вимогами, викликами та випробуваннями в умовах воєнного часу є розробка методичних порад. Активні члени Луганського обласного відділення УБА та фахівці відділу науково-методичної роботи Луганської ОУНБ підготували методичні рекомендації «Бібліотеки після деокупації. Як бути далі? Стратегія та відкриті питання». У цьому виданні надаються конкретні поради щодо стратегічного планування для бібліотек у період після деокупації, враховуючи нові реалії та потреби громади. Укладачі акцентують на питаннях відновлення матеріально-технічної бази, роботі з документацією, підборі кадрів, налагодженні та оновленні різновидів послуг та методів їхнього надання, а також на проблемах психологічної адаптації мешканців громади та відродження культурного життя в деокупованих районах.

Видання «Бібліотека і книга: плацдарм перемоги у війні з РФ» Одеської ОУНБ імені М. Грушевського – це не лише методичні поради для бібліотекарів, а й акцентування на особливій ролі бібліотек та книг в умовах повномасштабної військової агресії РФ проти України. Одеські колеги розробили також методичний лист «Бібліотеки на допомогу інтеграції внутрішньо переміщених осіб у воєнний час», де містяться конкретні рекомендації для успішної реалізації стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб через бібліотечні установи та запропоновано примірний план

діяльності публічної бібліотеки щодо реалізації Стратегії інтеграції ВПО.

Сумська ОУНБ порушила важливу тему екоциду в Україні під час російсько-української війни у дайджесті [«Екологія – «мовчазна жертва» війни»](#), на сторінках якого надано інформацію про вплив війни на екологію, екологічні загрози через російську військову агресію, прямі та непрямі наслідки бойових дій на довкілля та дії щодо Плану післявоєнної відбудови

України. Укладачі пропонують бібліотекам розглянути екологічне просвітництво як один із напрямів своєї роботи, особливо зростає значимість цієї діяльності через російсько-українську війну та вважають, що бібліотеки мають всі ресурси, щоб донести потрібні, корисні знання до всіх категорій людей. У додатках укладачами підібрано список літератури для свідомого екологічного виховання дітей та дорослих, добірку екологічних онлайн-курсів, що може стати у пригоді бажаючим запровадити такий напрям роботи у своїй установі.

Методичні поради [«Робота бібліотек в умовах воєнного стану»](#) підготовлені фахівцями **Харківської ОУНБ** є вагомим джерелом методичних вказівок для бібліотекарів та працівників культурно-просвітних закладів у період воєнного стану. Наголошується, що головним публічним бібліотекам територіальних громад рекомендується провести інформаційні навчання бібліотекарів бібліотек-філій щодо напрямків та форм діяльності у період воєнного стану, надати практичні рекомендації щодо діяльності кожного закладу у даний період. Рекомендації надаються щодо широкого спектру діяльності бібліотеки: створення інформаційних зон, інформаційної допомоги ВПО, онлайн-сервісів, популяризації літератури, соціокультурної та виставкової діяльності, співпраці з органами місцевої влади, фіксуванні воєнних злочинів росії.

Черкаська ОУНБ імені Тараса Шевченка як науково-методичний та

координаційний центр бібліотек різних систем і відомств області підготувала видання [«Творимо майбутнє: проєктний менеджмент під час війни: досвід роботи ПБ Чорнобаївської ТГ»](#), у якому висвітлено досвід **Чорнобаївської публічної бібліотеки** у написанні грантових проєктів під час війни. Цей посібник є вагомою методичною підтримкою бібліотечним працівникам у використанні проєктного менеджменту як ефективного інструменту організації та виконання завдань у непередбачуваних умовах воєнного стану, адже містить ретельно вивчені методи та практичні поради з планування, виконання та оцінки проєктів, що стають надзвичайно важливими в умовах військових дій. Видання «Творимо майбутнє: проєктний менеджмент під час війни» не лише надає необхідні знання та інструменти, але й надихає на творчий та ефективний підхід до виконання своїх завдань у надскладних обставинах.

У методичному poradniku бібліотекаря [«Діяльність бібліотек в умовах війни»](#) від фахівців **Чернігівської ОУНБ імені Софії та Олександра Русових** зібрано досвід роботи бібліотек з різних куточків України під час воєнного стану. У виданні зафіксовано руйнування бібліотечних будівель, є фото пошкоджень, висвітлено пріоритетні напрями роботи вітчизняних бібліотек. Методичний poradnik містить готові рекомендації та інструкції для бібліотекарів щодо організації їх роботи у таких умовах.

Висновки

Підсумовуючи огляд роботи ОУНБ з фіксації, реєстрації, документування та систематизації подій російсько-української війни на підставі аналізу контенту їх веб-сайтів за період 2022-2023 років, можна зробити наступні висновки:

1. Бібліотеки демонструють адаптивність та здатність реагувати на непередбачувані ситуації, швидко впроваджуючи нові напрями роботи у руслі загальнонаціональних пріоритетів.

2. ОУНБ з початку повномасштабного вторгнення активно підключилися до фіксації, систематизації досвіду війни, що здійснюють за різними напрямками: документування хроніки подій російсько-української війни, вивчення сучасної агресії росії проти України методами усної історії, фіксування втрат і руйнувань бібліотечних установ, об'єктів культурної спадщини та культурних цінностей, збереження пам'яті про жертви війни, збирання літератури війни, надання психологічної підтримки, розробка методичних порад щодо роботи в умовах воєнного стану.
3. Бібліотеки, які займаються документуванням та фіксуванням подій війни, відіграють незамінну роль у збереженні історичної пам'яті, презентації національної спадщини, підтримці громадського діалогу та відтворенні подій для майбутніх поколінь.
4. Бібліографічні, інформаційні, методичні напрацювання бібліотек про війну надають можливість для подальшого дослідження та аналізу цих матеріалів, розуміння причин та наслідків війни, її впливу на суспільство і людей та висвітлюють багатогранну діяльність бібліотек у цей період.
5. Бібліографічні покажчики про учасників війни з окремих регіонів нашої держави та їх популяризація є цінними напрацюваннями для досліджень внеску кожного Героя у захист України, а також для вшанування пам'яті та подальшого вивчення героїчного досвіду українців.
6. ОУНБ є місцем підтримки психологічного стану громадян, де надається доступ до ресурсів та програм, спрямованих на підтримку та відновлення психологічного здоров'я людей, що постраждали від війни.
7. Бібліотеками розроблено низку методичних рекомендацій щодо організації роботи в умовах воєнного часу, що свідчить про готовність бібліотекарів до непередбачуваних викликів.

ФІКСАЦІЯ ПОДІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ДІЯЛЬНОСТІ ОБЛАСНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ НАУКОВИХ БІБЛІОТЕК ЗА 2022-20223 рр.

Випуск 1

Бібліографічний аспект

Підготувала: М. Цінська

Редактори: Н. Волошінська, В. Кисельова,
О. Михайлова

Відповідальна за випуск: А. Скорохватава